

EBU HANİFE'NİN HABER'İ VÂHİD'İ DELİL OLARAK KULLANMASI*

Yazan: Sahiron SYAMSUDDIN

Çev: Yrd.Doç.Dr. A. Kadir EVGİN**

GİRİŞ

Re'y'e dayalı (kuramsal) hukuk ekolünün¹ kurucusu ve ilk sistematize edicisi olan Ebû Hanife (ö:150/767), bazı yönleriyle eleştirilen bir alimdir. Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî (ö:463/1070), *Tarih-i Bağdat* adlı eserinde, Ebu Hanife'nin hukuki konulardaki görüşlerinin İslam Hukuku'nun² ilk iki kaynağı olan Hadis³ ve Kur'an'ın nass'ı (ayetler) ile sıklıkla çeliştiğini bildiren ve *ehl-i hadis*'in önde gelen alimlerine ait olan bir çok rivayet zikreder. Bunlardan Abdullah b. Mübarek (ö:181/797)'e isnad edilen biri şu şöyledir: "Ebu Hanife'nin kitaplarına bakan herhangi bir kimse, Allah'ın haram kıldığı bir şeyi Ebû Hanife'nin helal kıldığını veya Allah'ın helal kıldığı bir şeyi Ebû Hanife'nin haram kıldığını görür".⁴ Aynı şekilde Gazâli

* Bu makale, "Abu Hanîfa's Use of the Solitary Hadith as a Source of Islamic Law" adıyla **İslamic Studies** Dergisinin 2001 yaz, 40. cilt, 2. sayı, 257-272. sayfaları arasında yayınlanmıştır. (Makale, harfî tercümeden ziyade, akıcı bir okumayı sağlayabilmek için, ana metne sadık kalınarak Türkçe'ye çevrilmiştir.)

** KSÜ İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı. akevgin@yahoo.com

¹ Bu tanım, İgnaz Goldziher'in *Introduction to Islamic Theology and Law*, tr., Andras and Ruth Hamori (Princeton: Princeton University Press, 1981) adlı kitabı, sayfa 49'dan alınmıştır; Ayrıca Bkz: Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam*, (Chicago: Chicago University Press, 1974), I/327; Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefayâtü'l-Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk., İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), V/409.(İbn Hallikân onu kıyas konusunda önder olarak da isimlendirmektedir.)

² Bkz: Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk., Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940), s. 73; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk., Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Kahire: Matâbi'u Dâri'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954), I/65; Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, *Usûlü Mezhebi İmam Ahmed: Dirâsâtün Usûliyyetün Mukârenetün* (Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1977), s.102; Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-İrâk ve Hadîsuhum*, thk., Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebu Matbûâtü'l- İslâmiyye, 1970), s.18.

³ Bkz: Ahmed b. Ali b. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat ev Madînetu's-Selâm* (Bağdat: Mektebetü'l-Arabiyye, 1931), XIII/394-423. Hatîb el-Bağdâdî kitabında Süfyân b. Uyeyne (öl: 198/814), Malik b. Enes(öl:179/795), Hammad b. Zeyd (öl:179/796), Abdurrahman b. Mehdi (öl:198/814), Amr b. Abdurrahman el-Evzâî (öl:157/773), Süfyân es-Sevrî (öl:161/778), Süleyman b. Harb (öl:224/839), Abdullah b. Mübârek, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (öl:204/819, Ahmed b. Hanbel (öl:241/855) ve daha birçoğuna ait çok sayıda rivayet aktarmaktadır.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XIII/403.

146 / Ebu Hanife'nin Haber-i Vahidi Delil Olarak Kullanması

(ö:505/1111)*** de *el-Menhûl* adlı eserinde Ebu Hanife'nin, yapısını değiştirmek ve metodunu allak bullak etmek suretiyle, Şeriat'ın altını üstüne çevirdiğini belirtir.⁵

Bu iddialar büyük ölçüde, Ebu Hanife'nin hukûkî kararları oluşturmada *re'y* (personal judgment)'e yani kıyas (İnferential reasoning)'a Kur'an'ın *nass'ı* ve Peygamber'in hadislerinden⁶ daha çok güvendiği varsayımından kaynaklanmaktadır. Bu varsayım (zan), bir çok oryantalist tarafından da benimsenmektedir. Mesela İgnaz Goldziher(ö:1921) *The Zâhirîs: Their Doctrine and Their History* adlı kitabında şöyle der: "İslam Hukukunun temellerini *kıyas* üzerine oturtmaya yönelik ilk kişi Ebu Hanife idi".⁷ Ebu Hanife'yi *ehl-i re'y*'in temsilcisi olarak kabul eden *ehl-i hadis*'in, Ebu Hanife'yi tenkidi, iki grup arasındaki çatışmayı netleştiren N.J. Coulson'un da aralarında olduğu bir çok alim tarafından benimsenmektedir. Bu durumda Coulson, *hukuki kararların oluşumunda akla önem vermeyen eski ile nass'a önem vermeyen yeni*⁸ şeklindeki geleneksel görüşü benimsiyor görünmektedir.

Öte yandan Muhammed b. Mahmud el-Havârizmî (ö: 665/1267) *Câmiu'l-Mesânîd* adlı eserinde :“Bunlar Ebu Hanife'nin fikh'mı doğru anlamamanın sorumlusudurlar” diyerek yukarıdaki iddia sahiplerine karşı çıkar ve kitabında bu fikri destekleyen bazı argümanlar ileri sürer.⁹ Ayrıca İbn Hacer El-Askalânî (ö:852/1449) de Ebu Hanife ve onun takipçilerinin *ehl-i re'y*'e mensup olacakları ya da *kıyas (re'y)* taraftarı olup *nass'ı* ihmal edecekleri hususunu, şöyle söyleyerek dikkate almamıştır:

“Ebu Hanife ve arkadaşlarının *re'y taraftarı* (party of reasoning) olduklarını söyleyen son dönem alimlerinin ifadelerini –ki bu ifadeler onların statülerini aşağı düşürmüştür- onların *re'y*'i, Peygamberin sünneti ve

*** Bu ismin telaffuzu hakkında bazı ihtilaflar vardır. Bazı alimler onu “Gazâlî” şeklinde telaffuz ederken birkaç alim de “Gazzâlî” şeklindeki telaffuzu tercih etmiştir. İkinci telaffuz şu anda nadiren kullanılsa da yazarın tercihinine saygı olarak, bu makalede “Gazzâlî” ismi telaffuz edilmiştir.

⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl*, thk., Muhammed Hasan Haytû (Dîmeşk: Dâru'l-Fikr, 1980), s.500; Ayrıca bkz: Ebu'l-Kâsım el-Mûsevî el-Hûî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs ve Tafsihu Tabakâti'r-Ruvât* (Kum: Mansûrâtu Medîneti'l-İlm, 1983), XIX/164. Hûî bu kitabında Gazzâlî'ye atfedilen şu ifadeyi aktarmaktadır: “Ebû Hanife, İslam Hukuk Usûlü'nün temellerini, Peygamber'in şeriatından yıkarak elde ettiği usullerle oluşturmuştur.” Kim bunu hukukî görürse kafirdir. Kim de bunu doğru (izin verilmiş) kabul ederse günahkardır”. Fakat yazar, Gazzâlî'nin *Menhûl*'ünde bu ifadeyi bulamadı.

⁶ Bkz: Muhammed b. Muhammed el-Havârizmî, *Câmiu'l-Mesânîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz.), I/41-43; el-Hûî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs*, XIX/164; el-Kevserî, *Fikhu Ehli'l-İrâk*, 21.

⁷ Ignaz Goldziher, *The Zâhirîs: Their Doctrine and Their History*, thk., Wolfgang Behn (Leiden: E.J. Brill, 1971), s.13.

⁸ N.J.Coulson, *A History of Islamic Law* (Edinburg: University Press, 1964), s.52.

⁹ Bkz: el-Havârizmî, *Câmiu'l-Mesânîd*, I/41-53.

sahabîlerinin görüşlerinin üzerinde tuttıkları, şeklinde yorumlamamaktan başka bir seçeneğimiz yoktur.”¹⁰

Joseph Schacht (ö:1969)’ın da, şu ifadesiyle, yukarıdaki görüşle aynı fikirde olduğu açıkça görülmektedir: “Ebu Hanife dahil Iraklıların hadislere karşı tutumu, aslında Medinelilerinki ile aynıydı. Fakat onların teorileri daha gelişmişti”.¹¹

Yukarıdaki fikirlerinden hareketle alimlerin, Ebu Hanife’nin *nass*’ı özellikle de hukuki görüşlerine temel kabul ettiği hadisleri ele alış tarzı hakkında, fikir birliği içinde olmadıkları sonucuna varılabilir. Bunun için bu makale, Ebu Hanife’nin hadislere özellikle *âhad* hadislere¹² güveninin kapsamı ile âhad hadise dayanan ve kıyas ile elde edilen hukuki kararlar arasındaki çelişkiye nasıl değindiği konusunu araştırarak gözden geçirecek/ele alacaktır. Fakat bu konunun analizinden önce, Ebu Hanife’nin hadis öğrenimi ile ilgili hayat hikayesine kısa bir göz atmak uygun olacaktır.

EBÛ HANİFE’NİN HADİSCİLİĞİ

Araştırmamız, başlangıçta *Numan b. Sabit el-Kûfi* ismini taşıyordu. Fakat bu ismi onu en iyi tanıtan *Ebû Hanife* künyesiyle değiştirdik. Ebu Hanife, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan (ö:85/704) zamanında hicrî 80/699 yılında doğdu ve 150/767 yılında vefat etti.¹³ Onun, doğrudan hadis aldığı ve

¹⁰ el-Kevserî, *Fıkhu Ehli’l-Irâk*, 21

¹¹ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford: Clarendon press, 1959), s. 27.

¹² Bu makalede *âhad*’dan maksat, *mütevâtir* kavramı içinde mütalaa edilmeyen hadistir. Hatîb el-Bağdâdî ve Zeynüddin Abdurrahîm b. Hüseyin el-İrâkî (öl: 806/1404) mütevâtir’i, yalan üzerinde ittifak etmeleri imkansız olan bir topluluğun yine kendileri gibi yalan üzerine ittifakları asla mümkün olmayan bir topluluğa aktardıkları hadis, olarak tanımlamaktadır. Mütevâtir hadis kesin bilgi ifade eder. Bu sebeple Müslüman bir kimsenin hayatında mütevâtir hadisleri dikkate alması gerekir. Yukarıdaki şartları taşımayan hadisler de *âhad* olarak isimlendirilir. Sened ve metniyle birlikte zikredilen âhad hadis, duruma göre sahîh (sound), hasen (sufficient) ve zayıf (weak) olarak isimlendirilmektedir. Âhad hadisler ise zann (probable) ifade ederler. *Sahîh-âhad* ve *hasen-âhad* hukuki kaynak olarak kullanılabilir fakat *zayıf* hadis kullanılamaz. Bu terim hakkında daha geniş bilgi Hadis Usûlü ve Fıkıh Usûlü kitaplarında bulunabilir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi’r-Rivâye*, thk., Ahmed Ömer Hâşim (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1986), s.32; Muhammed Cemaleddin el-Kâsımî, *Kavâidu’t-Tahdîs min Funûni Mustalahi’l-Hadîs*, thk., Muhammed Behcet el-Bisâr (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1987) s. 151; Weal b. Hallaq, *Law and Legal Theory in Classical and Medieval Islam* (Aldershot: Variorum, 1994) adlı kitabının dördüncü bölüm 3-31 sayfaları arasındaki “On Inductive Corroboration, Probability and Certainty in Sunnî Legal Thought” isimli konu; Nicholas Aghnides, *Mohammedan Theories of Finance with an Introduction to Mohammedan Law and a Bibliography* (Lahor: The Premier Book House, 1961) s.39-47.

¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, XIII/330. Ebû Hanife’nin doğum yılıyla ilgili olarak Hatîb, Davud b. Uleyye’nin hicrî 61 iddiasında bulunduğunu belirtmektedir. Onun ısrarla üzerinde durduğu bu bilgi ise şüphelidir. Bkz: Takıyyeddin b. Abdulkâdir et-Temîmî, *Tabakâtu’s-Seniyye fî Terâcimi’l-Hanefiyye*, thk., Abdülfettah Muhammed Ebû Gudde, (Kahire: Ihyâu’t-Türâsi’l-İslâmî, 1970), I/88; el-Havârizmî, *Câmiu’l-Mesânîd*, I/21, 78;

148 / Ebu Hanife'nin Haber-i Vahidi Delil Olarak Kullanması

aralarında Enes b. Malik (ö:93/712), Abdullah b. Hâris b. Cüz ez-Zübeydî (ö:86/705), Abdullah b. Ebî Evfa (ö:87/706) ve Vâsile b. Askâ (ö:83/702)'nin da bulunduğu bazı sahabîlerle¹⁴ görüştüğü belirtilmektedir.¹⁵ Muhammed b. Sa'd (ö:230/844) ve Hatib el-Bağdadi gibi İslam Tarihçileri de Ebû Hanife'nin *tâbiûn* (succsors)'dan kabul edilmesi gerektiği kanaatindedirler.¹⁶ Çünkü O aynı zamanda tâbiûndan da birçok hadis almıştır. el-Mizzî *Tehzîbu'l-Kemâl* adlı eserinde, çoğu Kûfe'de yaşamış 78 tane hadis ravisinin listesini vermektedir.¹⁷

Ebû Hanife'nin özellikle Basra, Mekke ve Medine gibi meşhur hadis merkezleri olarak kabul edilen diğer şehirlere de, hadis bilgisini geliştirmek için gittiği kaydedilmektedir. O bu şehirlerde meşhur muhaddislerden hadis öğrenmiştir. Kufe'de aynı zamanda fıkıh da öğrendiği Hammad b. Ebî Süleyman (ö:120/738), Âmir eş-Şa'bî (ö:104/722), Seleme b. Kuheyl b. El-Hasîn (ö:123/741), Ebû İshak Süleyman b. Ebî Süleyman eş-Şeybânî el-Kûfî (öl:120/738), Simâk b. Harb (ö:123/741), Muhârib b. Dîsâr (ö:116/7349), Avn b. Abdullah (ö:116/734), Hişam b. Urve (ö:146/763) ve Süleyman b. Mihrân (öl:148/765)'dan hadis almıştır. Basra'da Katade b. Daime (ö:118/7369) ve Şu'be b. Haccâc (ö:160/776) dan yine aynı şekilde hadis öğrenmiştir. Mekke'de Atâ b. Ebî Rebâh (ö:114/732) ve İkrime b. Abdullah el-Berberî (ö:105/723)'den, Medine'de ise Süleyman b. Yesâr (ö:107/725)

Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî, *Ukûdu'l-Cümân fî Menâkibi İmâmı A'zam Ebî Hanife en-Nu'mân*, (Haydarabad: Matbaatu Maârifî's-Şarkıyye, 1974) s.42; Cemaleddin Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk., Beşâr Ayyâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), XXIX/444; Mizzî (öl: 742/1341) bu kitabında Yahya b. Maîn'in (öl:233/848) Ebû Hanife'nin ölüm tarihi ile ilgili olarak 151/768 yılını, Mekkî b. İbrahim'in(öl.215/830) de 153/770 yılını belirttiklerine işaret etmektedir.

¹⁴ İslâmî kaynaklar, Ebû Hanife'nin karşılaştığı sahabîlerin sayısı hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Ahmed b. Abdullah İsbahânî (öl:430/1038) gibi bazıları, bunların Enes b. Malik (Ebû Hanife onunla 13 yaşında iken Kûfe'de karşılaşmıştır), Abdullah b. Hâris (Ebû Hanife onunla 16 yaşında iken Mekke'de karşılaşmıştır) ve Abdullah b. Ebî Evfâ'dan oluşan üç kişi olduğunu belirtmektedir. Bazıları, İbn Hallikân (öl:681/1282)'in isimlerini verdiği Kûfe'de Enes b. Malik, Abdullah b. Ebî Evfâ, Medîne'de Sehl b. Sa'd es-Sâidî(öl:91/710) ve Mekke'de Ebu Tufeyl Âmir b.Vâsile (öl:100/718)'dir. Bazıları ise bunların Enes b. Malik, Abdullah b. Uneys (öl:94/713), Abdullah b. Hâris, Abdullah b. Ebî Evfâ, Vâsile b. Eskâ ve Aişe bt. Acrad'dan oluşan 6 kişi olduğunu söylemektedir. Havârizmî gibi bazıları da bu 6 kişiye Câbir b. Abdullah'ı (öl:78/698) da ekleyerek sayının 7 olduğunu, yine bazıları söz konusu bu 7 kişiye Ma'kûl b. Yesâr (öl:65/685)'ı da ekleyerek 8 kişi olduğunu zikretmektedir. Bkz: Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî, *Müsned-u Ebî Hanife*, thk., Nazar Muhammed (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994), s. 24-25; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V/406; el-Havârizmî, *Câmiu'l-Mesânîd*, I/22-26 ve II/345-348; es-Sâlihî, *Ukûdu'l-Cümân*, s. 49-61.

¹⁵ Hadis isnad'ları, hadisçilere göre sahih, zayıf ve mevzu (uydurma) gibi bir çok çeşitlere ayrılmaktadır.Bkz: es-Sâlihî, *Ukûdu'l-Cümân*, s. 54-62.

¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, XIII/324.

¹⁷ Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX/418-420; Muhammed b. Muhammed ez-Zehabî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk., Ömer Abdusselam Tedmurî(Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988), IX/306.

ve Salim b. Abdullah b. Ömer (ö:106/725)'den hadis öğrenmiştir.¹⁸ Ebû Hanife'nin hocalarından duyduğu hadisler, Mizzî'nin *Tehzîbu'l-Kemâl*'inde isimlerini sıraladığı öğrencilerine de kendisi tarafından aktarılmıştır. Ebû Hanife'nin bu öğrencileri arasında Hammad b. Ebu Hanife (ö:176/792), Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrahim el-Kâdî (ö:182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö:189/805) bulunmaktadır.¹⁹ Bu üç kişi Ebû Hanife'den rivayet edilen ve Onun *el-Müsned* veya *Kitâbu'l-Âsâr*²⁰ adlı eserlerinde bulunan hadisleri tasnif etmekten sorumluydu. Ebû Hanife'nin hadis bilgisinin genişliği çağdaşları tarafından da kabul edilmekteydi. Mesela Ebu Yusuf, fikhî hadisleri yorumlamada hiç kimsenin²¹ Ebû Hanife'den daha bilgili ve zeki olmadığını belirtmektedir. Bunların da ötesinde Ebû Hanife, herhangi bir hadisin *sahih* olup olmadığına karar vermede ravilerinin durumunu tayin eden ve hadis ilimlerinin bir dalı olan *cerh ve ta'dîl* konusunda da uzman idi. Mesela Ebu Hanife, Süfyân es-Sevrî'yi güvenilir (*sika*), Zeyd b. Ay-yâş'ı *zayıf*, ve Câbir el-Cûfî'yi de hadis uyduran (*vaddâ'*) bir ravi olarak nitelemiştir.²² Ebu Hanife'nin hadis bilgisi, hadislerini kabul ettiği ravilerin liyakati, hukuki kararları oluşturmada hadisleri hangi konuda, hangi boyutta ve nasıl kullandığı da bu kapsamdadır

EBÛ HANİFE'NİN HABER-İ VÂHİD'LERE KARŞI TUTUMU

Ebu Hanife'nin, hukuki problemleri ele alırken, kendi re'y'ini, peygamberin hadislerini ihtiva eden rivayetlere tercih ettiğinin belirtildiği birçok haber bulunmaktadır. Bunlardan birinde Hammad b. Seleme, Ebu Hanife'nin hadisleri aldığını fakat sonra onları kendi re'y'i lehine reddettiğini söylemektedir.²³ Bununla beraber, el-Hatîb'in bize aktardığı haberler, Ebu Hanife'nin, Peygamber'in hadisleri hakkında, oldukça kayıtsız bir davranış sergilediğini bildiren rivayetlerle doludur. Mesela Süfyân b. Uyeyne, Ebu Hanife'ye: “el-

¹⁸ Şiblî Nu'mânî, *Imam Abu Hanifa: Life and Work*, tr., M. Hadi Hussain (New Delhi: Kitâbu Bhavan, 1988), s.18-26.

¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/420-422

²⁰ Tamamı el-Havârizmî tarafından *Câmiu'l-Mesânîd* adlı eserde toplanan Ebû Hanife'ye ait 15 tane hadis koleksiyonu bulunmaktadır. Bunlar Abdullah b. Muhammed b. Yakub (öl:340-951-952), Talha b. Muhammed (öl:380/990), Muhammed b. Muzaffer b. Musa (öl:386/996), Ahmed b. Abdullah el-İsbahani (öl:430/1038), Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbaki el-Ensârî (öl:535/1140), Abdullah b. Adıyy el-Cürcânî (öl:365/975-976), Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî (öl:204/819), Ömer b. Hasan el-Esnânî (öl:339/951), Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Halâî (öl:432/1041), Muhammed b. Huseyn el-Belhî (öl:526/1132), Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim el-Kâdî, Hammad b. Ebû Hanife, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî -ki onun hadis koleksiyonuna *el-Âsâr* adı verilmiştir- ve Abdullah b. Muhammed b. Ebî Avâm es-Sağâdî (öl:290/903) tarafından derlenen *Müsned*'lerdir. Ayrıca Bkz: Havârizmî, *Câmiu'l-Mesânîd*, I/4-5; es-Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, s. 322-334. es-Sâlihî bu kitabında yukarıdakilere ilave olarak Ebu Bekr b. el-Mukrî ve Ali el-Bekrî tarafından derlenen, Ebû Hanife'ye ait iki *Müsned* daha zikreder.

²¹ Takıyyeddin Temîmî, *Tabakâtu's-Seniyye*, I/99

²² a. g. e., I/111.

²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdat*, XIII/390-391.

150 / Ebu Hanife'nin Haber-i Vahidi Delil Olarak Kullanması

beyyiâni bi'l-hıyârı mâ lem yeteferrakâ (alıcı ve satıcı alış-veriş mekanından ayrılmadıkları sürece alışverişten vazgeçme hakkına sahiptirler)” hadisi* hakkındaki fikri sorulduğunda Ebû Hanife: “eğer alıcı ve satıcı ayrılmaları mümkün olmayan bir gemide, bir hapishanede veya bir gezide iseler birbirlerinden nasıl ayrılacaklar”²⁴ diyerek sözde hadisi reddettiğini rivayet etmektedir. Başka bir örnek de “*el-vudûu nısfu'l-îmân* (abdest imanın yarısıdır)” şeklindeki habere dikkati çekildiğinde Ebu Hanife'nin: “o halde iki kere abdest aldığın zaman imanın tam olur”²⁵ diyerek cevap verdiğini bildiren, Yahyâ b. Âdem (öl:203/818)'in rivayetidir. Hatib el-Bağdâdî'nin *Târîh*'inde, Ebu Hanife'nin kesin- güvenilir hadisleri reddettiğinin diğer bazı örnekleri de vardır ki bu örnekler Juynboll'un *Muslim Tradition* adlı kitabında Ebu Hanife'nin hadisler tarafından nadiren etkilendiğinin²⁶ görülebileceği sonucuna varmasına kaynak teşkil etmektedir. Juynboll daha da ileriye giderek, Ebu Hanife'nin hukuki kararları tasarlarken Peygamber'in hadislerine asla yer vermediğini belirtir.²⁷ Bana göre bu değerlendirme çok yüzeysel kalıyor. Çünkü alimler, Ebu Hanife'nin böyle hadisleri niye kullanmadığını yeterince araştırmamışlardır. Aslında Ebu Hanife'nin kendisinin ileri sürdüğü kabul şartlarını taşımadığı için, hadisleri reddetmesinin birçok nedeni vardır.

Ebu Hanife'nin hadislere karşı tutumu, Süfyân es-Sevrî'ye atfedilen şu ifadeden anlaşılabilir:

“*Ebu Hanife'nin şöyle dediğini duydum: (Öncelikle) Kur'an'a bakarım. Eğer onda bir şey bulamazsam Peygamber'in sünnet'ine bakarım. Eğer sünnette de bir şey bulamazsam sahabîlerden istediğimin görüşlerini kabul ederim, istemediğimi de reddederim. Onların görüşlerinden uzak değilim. Sahâbî olmayanların görüşlerini de takip edecek değilim. Fakat iş İbrahim, Şa'bî, İbn Sîrîn, Hasan, Atâ, Said b. Müseyyeb ve benzeri kimselere(tâbiûn) gelip dayandığında, onların yaptığı gibi ben de ictihad'a²⁸ başvururum*”²⁹

* Hadis'in kaynakları için bkz: Buhârî, büyü 19, 22, 42, 43, 44, 46, 47; Müslim, büyü 43, 46, 47; Ebû Dâvud, büyü 51; Tirmîzî, büyü 26; Nesâî, büyü 4, 8, 9, 10, 82; İbn Mâce, ticârât 17.(Çeviren)

²⁴ a.g.e., XIII/389

²⁵ a.g.e., XIII/388 (Aslında bu rivayetler bizzat Peygambere ait olmadıkları için değil, Peygambere ait olmama ihtimallerinden dolayı, Ebû Hanife bunlara kayıtsız kalmıştır. Yazar)

²⁶ G.H.A. Juynboll, *Muslim Tradition: Studies in the Chronology, Provenance, and Authorship of Early Hadith* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), s.122.

²⁷ a.g.e., s.120.

²⁸ Usûl bilginleri *İctihad*'ı, İslam Hukuk Kurallarını araştırmada bir hukukçunun zihnî kapasitesinin ulaştığı en son gayret noktası olarak tanımlarlar. Bkz: Ali b. Ebî Ali el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, tsz.), IV/218; İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Vusûl ilâ Mesâil'il-Usûl*, thk., Abdülmecid Türkî (Cezair: Şirketü'l-Vataniyye, tsz.), II/433; Abdullah Draz'ın Ebu İshak eş-Şâtîbî'nin *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şeria* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, tsz.), IV/64) adlı eseri hakkındaki yorumu; Wael B. Hallaq'ın *Law and Legal Theory in Classical and Medieval Islam* (Aldershot: Variorum, 1994) adlı kitabının beşinci bölümündeki “Was the Gate of Ijtihâd Closed?” adlı konu.

²⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX/443; Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdat*, XIII/368; es-Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, s. 172.

Bu ifadeden Ebu Hanife'nin, hukuki kararların inşasında, ravilerin güvenilir senedlerle rivayet ettikleri Peygamber *sünnet*'ini, Kur'andan sonra ikinci kaynak olarak kabul ettiğini anlıyoruz. Ebu Hanife'nin yüzyüze kaldığı problemlerin çözümüyle ilgili hadis ve ayet bulunamadığı zaman, ister *icma* (concensus) ile tespit edilmiş olsun isterse *re'y*³⁰ ihtiva ediyor olsun, sahâbîlerin görüşlerinden doğru bulduğuna müracaat etmiştir. Ebu Hanife sadece hukuki problemlerin çözümü için yukarıdaki kaynaklarda, önerilen herhangi bir cevap bulamadığı zaman, icihad ile çözüm yolunu araştırır. Onun gözünde hadislerin rolünün önemi, Ona atfedilen şu ifadeden de anlaşılabilir: “Eğer Peygamberden gelen bir hadis var ise, başka bir sebeple ondan uzak olmayız, alır kabul ederiz; eğer sahâbe'den gelen bir görüş var ise onlardan istediğimiz birini seçeriz; eğer rivayet tâbiûn'dan geliyorsa (ben de onlarla aynı konumda olduğum için) onlarla yarışırız”.³¹

Bununla beraber, Ebu Hanife'nin hadisleri kullanmada çok dikkatli olduğu kaydedilmektedir. O, hadisleri, kabul için gerekli şartları taşıdıklarına inandığında, kaynak olarak kullanmıştır. Ebû Gudde, *Fıkhu Ehli'l-İrâk* adlı eserini tahkik ederken Kevserî'nin *Te'nîbu'l-Hatîb*'inde Ebu Hanife'nin *haber-i vahid*leri nasıl dikkatlice ele aldığını detaylı bir şekilde incelediğini zikretmektedir. Kevserî'ye göre Ebu Hanife, haber-i vahidleri kullanırken şu kuralları uygulamaktadır. (1)- Eğer haber-i vahid –ki mürsel³² hadis de ona dahildir- Kur'an'ın *umûm* (universal) ve *zâhir* (clear) ayetlerine, *meşhur sünnet*'e,³³ İslam hukuku'nun başlıca hedeflerine (mevâridi'ş-şer) ve kendisinden daha sağlam (*asahh*)³⁴ kabul edilen *âhad* hadise muhalif değil ise

³⁰ Bkz: Abdülhalim el-Cündî, *Ebû Hanife: Batalu'l-Hürriyeti ve't-Tesâmuhi fi'l-İslam* (Kahire: Dâru's-Sa'd, 1945), s.138.

³¹ es-Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, s. 173.

³² Mürsel, senedinde sahâbî ravisi hafzedilmek suretiyle Hz. Peygamber'e isnad edilen hadis olarak tarif edilmektedir. Mesela tâbiûn'dan olan Said b. Müseyyeb (öl:94/7139)'in duyduğu sahabinin ismini zikretmeksizin, bir hadisi doğrudan Peygamber'e isnad etmesi gibi. Alimler mürsel hadisin delil olup olamayacağı konusunda farklı görüştedirler. Bkz: Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, s.423-435; Hüseyin Abdullah et-Tîbî, *el-Hulasa fî Usûli'l-Hadis*, thk., Subhî Samarrâî (Bağdat: İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, 1971), s.65-66.; Celaleddin es-Suyûtî, *Manzûmâtu İlmu'l-Âsâr*, Mahfuz b. Abdullah et-Tirmizî'nin *Menhecû'z-Zâvî en-Nazar* isimli kitabıyla birlikte basım (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), s.49-54; Subhî Salih, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalihuhâ* (Beyrut: Dâru'l-İlm il-Melâyîn, 1988), s.166-168; Haldun el-Ahزاب, *Ashâbu İhtilâfi'l-Muhaddisîn* (Cidde: Dâru's-Suûdiyye, 1985), s.203-270.

³³ Hanefî usûlcülerine göre ayetlerin ve meşhur sünnet'in âhad hadis tarafından tahsis edilmesine izin verilmez. Buna karşılık Şafîî, bunun kabul edilebileceğini ileri sürer. Bkz: Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/364; Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *er-Risâle*, thk., Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mustafa el-Bâbî Halebî, 1940), s.64.

³⁴ Muhaddislere göre, bir hadisin sahih kabul edilebilmesi için şu şartları taşıyor olması gerekir: (a) Senedi başından sonuna kadar kesintisiz(muttasıl) olmalıdır. (b) Bütün ravileri sika olmalıdır. (c) Senedi ve metni şaz olmamalıdır. (d) Senedi ve metni illetli olmamalıdır. Hadislerin sağlamlığı ve delil olarak kullanılması yukarıdaki şartların hangilerini taşıdıklarına

152 / Ebu Hanife'nin Haber-i Vahidi Delil Olarak Kullanması

kabul edilir. (2)- Eğer haber-i vahid'in ravisi *sika* ise, haber-i vahid kabul edilir. (3)- Eğer haber-i vahid'in ravisi kendi rivayetini reddetmiyorsa, söylediğinin aksi davranmıyor ve fetva vermiyorsa o haber-i vahid yine kabul edilir. Ebu Hanife'nin cezalar (*hudûd*) hakkında, birbiri ile çelişen haberler bulunduğu durumlarda, içerdiği ceza daha hafif olanı tercih ettiği de burada belirtilmelidir.³⁵ Ebu Hanife'nin bizzat kendisinin ileri sürdüğü bu şartları taşımayan hadisleri reddetmesi, yukarıda zikredilen şartlara uymadıkları sebebiyle idi.

Serahsî, “*haber-i vahid*’in aynı konuda kendisinden kuvvetli bir delil ile çelişmemesi gerekir” şeklindeki ilk şarta dayanarak, şu açıklamayı yapar: “Ayeti *tahsîs* (particularise) eden bir hadis, o ayet ile çelişiyor kabul edilmelidir. Bu yüzden o hadis *huccet* (otorite) kabul edilmez.³⁶ Serahsî’nin tartıştığı bu fikir Hz. Peygamber’in şu sözüne dayanmaktadır: “Vefatımdan sonra aranızda birçok hadis yayılacak. Bu durumda benim adıma rivayet edilen hadisin Allah’ın kitabına uygun olup olmadığına bakınız. Allah’ın kitabına uygun olan her rivayeti kabul ediniz ve biliniz ki o bendendir (ben söylemişimdir). Buna mukabil, Kur’an’a muhalif olan her rivayeti de reddediniz ve biliniz ki o benden değildir (ben söylememişimdir)”³⁷ Serahsî’ye göre başka bir neden de Kur’an’ın gerek rivayeti gerekse muhtevası bakımından kesin (*kat’î*) olması, buna karşılık haber-i vahid’in sadece *zann* ifade ediyor olmasıdır.³⁸ Ebû Hanife’nin Kur’an’ın zahiri ile çeliştiğini kabul ettiği hadisin bir örneği Fatıma bt. Kays’tan rivayet edilmektedir. Bu hadise göre Ebû Amr, Fatma’yı üç talak ile boşamıştır. Bunun üzerine Hâlid b. Velîd, Ebû Amr’ın Fatma’ya nafaka sağlamak mecburiyetinde olup olmadığını sormak üzere Peygambere gider. Peygamber cevaben şöyle buyurur: “O, Nafaka ve süknâ (oturma) hakkına sahip değildir”.³⁹ Bu haber-i vahid, Talak suresi 6. ayeti (*onları, gücünüz ölçüsünde oturduğunuz evin bir bölümünde oturtun...*)⁴⁰ nin zahir’i ile çeliştiği gerekçesiyle, Ebû Hanife tarafından reddedilmiştir. Bu

göre değişiklik arzeder. Bkz: et-Tîbî, *el-Hulasa fî Usûli’l-Hadis*, s.38-38; Osman b. Abdurrahman b. Salah, *Mukaddimetu İbn Salah*, Abdurrahman b. Hüseyin el-İrâkî’nin *et-Takyîd ve’l-İzâh: Şerhu Mukaddimeti İbn Salah*’ı ile birlikte basım (Beirut. Dâru’l-Fikr, 1981), s. 20-42.

³⁵ es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 2/3-7; el-Kevserî, *Fıkhü Ehli’l-İrâk*, s.36-38; el-Cündî, *Ebû Hanife: Batalu’l-Hürriyyeti ve’t-Tesâmuh fi’l-İslam*, s.140.

³⁶ es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I/364.

³⁷ a.g.e., I/365; eş-Şafîî, *er-Risale*, s.224; İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni’l-İlm* (Kahire: İdâratu’t-Tibâati’l-Müniriyye, tsz.,), I/191).

³⁸ a.g.e., I/365; Ayrıca Bkz: Alaaddin Abdülaziz b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr an Usûli Fahu’l-İslam el-Pezdevî*, thk., Muhammed Mu’tasım Billah el-Bağdâdî (Beirut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1991), III/19-21; Schacht, *The Origins*, s.28.

³⁹ Abdurrahman b. Amr el-Evzâî, *Sünenü’l-Evzâî*, (Beirut: Dâru’n-Nefâis, 1993), s.338; Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr* (Beirut: Dâru’t-Tâc, 1989), IV/137.

⁴⁰ es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I/365.

noktada Ebû Hanife'nin görüşü, Şafîî'ninkinden⁴¹ farklıdır. Şafîî, *Risâle*'de bu hadisin Kur'an ile çelişmediğini belirtmektedir. Çünkü O'na göre bir haber-i vahid, bir ayetin genel (*umûm*) ifade eden manasını tahsîs edebilir. Bu sebeple umûm ifade eden bir ayet, haber-i vahid'de olduğu gibi, sadece *zann* ifade eder, kesin (*yakîn*) bilgi ifade etmez. Bir ayet'in tahsîs'i de elbette tahsîs eden ile tahsîs edilen arasında bir çelişki teşkil eder. Fakat bu oldukça kapalıdır. Şafîî, burada haber-i vahid tarafından tahsîs edilen ayet örnekleri vermektedir.⁴²

Ebû Hanife'nin, kabulü için ileri sürülen şartlar ile bağdaşmayan bir hadisi reddine dair, *savaştta ölen kişilerin ganimetten pay almaları* konusu örnek verilebilir. Ona göre savaşta öldürülen bir müslüman, ganimetten pay almaya ehil değildir.⁴³ O bu görüşünü ileri sürerken, Evzâî'nin rivayet ettiği, Hayber'de öldürülen bir müslümana Hz. Peygamberin ganimetten pay verdiği dair hadisi⁴⁴ dikkate almamıştır. Ebû Hanife, bu hadisi red gerekçesi olarak da daha sağlam olan ve Hz. Peygamberin Bedir Savaşı'nda Safra denilen yerde öldürülen Ubeyde b. Haris'e ganimetten pay vermediğini belirten İbn Şihab ez-Zührî hadisinin⁴⁵ var olduğunu belirtmektedir.

Haber-i vahid'lerin kabulü için ravilerle ilgili ikinci şart konusunda Hanefî hukukçuları, ravilerin sika kabul edilmeleri için müslüman olmaları ve akıl bâliğ olmalarına ilaveten, adalet ve zapt yönünden de eksiksiz olmaları gerektiğini ileri sürmektedirler. *Adalet*'ten maksat, dinî ibadetlerde devamlılık; özellikle büyük günahlardan uzaklaşmak ve kişiliğini (mürûet) yok etmesine sebep olan küçük günahlardan da sakınmaktır.⁴⁶ *Zapt* ise, bir kişinin duyduğu bir rivayeti duyduğu şekliyle aklında tutması ve onu (asıl manasıyla) anlaması, demektir.⁴⁷ Bu konuda Ebû Hanife şöyle der: "Hiç kimse bir hadisi duyduğu zamandan onu rivayet edeceği zamana kadar, duyduğu şekliyle, aklında tutamaz."⁴⁸ Adalet ve zapt, her rivayetin doğru (sıdk) ya da yalan (kizb) olma ihtimalinden dolayı, bütün raviler için gerekli bir şarttır. Çünkü sıdk, bazı durumlarda rivayetlerinin niteliği ona bağlı olduğundan, her ravi için gereklidir.⁴⁹

⁴¹ Schacht, *The Origins*, s.29.

⁴² Şafîî, *er-Risâle*, s.64-67; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, III/20; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II/472-477.

⁴³ Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *er-Redd Alâ Siyeri'l-Evzâî*, thk., Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Kahire: İhyâu Maârifî'n-Nu'mâniyye, tsz.), s.23.

⁴⁴ Evzâî, *Sünenü'l-Evzâî*, s.412

⁴⁵ Ebû Yusuf, *er-Redd Alâ Siyeri'l-Evzâî*, s.23-24.

⁴⁶ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/743; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, s. 102.

⁴⁷ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/735-736.

⁴⁸ Takıyyuddin Abdulkadir, *Tabkâtu's-Seniyye*, I/112.

⁴⁹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/728.

154 / Ebu Hanife'nin Haber-i Vahidi Delil Olarak Kullanması

Bir ravinin rivayetine aykırı davranması konusunda *Serahsî* ve *Pezdevî* ayrı ayrı yazmış oldukları *usûl* kitaplarında, bu aykırılığın/çelişkinin dört şekilde olabileceğini ileri sürmektedirler:

1-*Ravinin rivayetinin tamamını inkar etmesi durumu*: Bir tarafta Ebû Hanife ve Ebû Yusuf gibi bazı fakihler böyle bir durumda o ravinin hadisinin otorite olarak kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürerken, diğer tarafta Şafîî ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî o hadisin hukuki bir kaynak olacağını ileri sürmektedirler.⁵⁰ Buna örnek olarak, Süleyman b. Mûsa'nın İbn Şihâb ez-Zührî'den onun Urve'den onun da Hz. Aişe'den naklettiği şu hadis verilmektedir: Hz. Peygamber: “Velisinden izin almadan evlenen bir kadının nikahı geçersizdir”⁵¹ buyurmuştur. Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc (150/767)'in bu hadisi Zührî'ye sorduğu ve onun bunu kabul etmediği rivayet edilmektedir. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf da hadisi bu yüzden dikkate almamışlardır. Bu hadisin yerine, bir kadının velisinin izni olmadan evlenmesine onay veren başka bir hadisi tercih etmişlerdir. Söz konusu hadis şu şekildedir: “Eşinden boşanmış bir kadın, kendisini evlendirmeye velisinden daha yetkilidir. Genç kızın ise izni istenir, evlenmek isteyip istemediği sorulur, sükut etmesi izin vermesi anlamındadır.”⁵²

2- *Ravinin rivayetine aykırı davranması ya da fetva vermesi*: Ravinin kendi davranışı veya verdiği fetvanın, hadisi duymadan önceki zamana ait olduğu veya olayların akışında herhangi bir şüphe bulunmadığı durumlarda, o hadis otorite olarak kabul edilir. Fakat ravinin aykırı davranışı ve fetvası, hadisi duyduktan sonraki zamana ait ise, rivayet ettiği bu hadis hukuki kaynak olarak kabul edilmez. Çünkü ravinin rivayetine aykırı davranması veya aykırı fetva vermesi, ya kendisinin sika olmadığına ya da tahminen bu hadisin başka bir hadis tarafından *nesh* edildiğine işaret eder. İbn Ömer'in naklettiği ve Hz. Peygamber'in namazda rükû'ya giderken ve rükû'dan kalkarken ellerini kaldırdığını belirten hadis, *mensûh*'un örneklerinden biridir. Bununla beraber Mücahid, İbn Ömer'le beraber olduğu yıllarda onun namazın başlangıcındaki tekbir hariç, asla ellerini kaldırdığını görmediğini söylemektedir.⁵³

3-*Ravinin rivayet ettiği hadisin muhtemel anlamlarından (te'vîl, tahsîs gibi) sadece birini seçmesi*: Mesela İbn Ömer Hz. Peygamber'in: “Satıcı ve müşteri, alışveriş mekanından ayrılmadıkları sürece alışverişten vazgeçme

⁵⁰ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II/3; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, III/124-125.

⁵¹ Ebu Davud Süleyman b. Eş'as, *Sünen*, thk., Muhammed Muhiddin Abdülmecid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriye, tsz.), II/229; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, tsz.), VI/66.

⁵² Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, III/129-131; Müslim b. Haccâc en-Nisâbü'rî, *Sahih*, nikah (bâbu isti'zânî't-tayyibi bi'n-nutk ve'l-bikr bi's-sükût); Ebu Davud Süleyman b. Eş'as, *Sünen*, nikah (bâbu't-tayyib); Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, nikah (bâbu mâ câe fî ist'mâri'l-bikr ve't-tayyib); el-Havârizmî, *Camiu'l-Mesânîd*, II/119.

⁵³ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II/5-6; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, III/132-134.

hakkına sahiptirler” dediğini nakletmektedir. Bu hadisin şu iki anlama gelmesi mümkündür: (a) İbn Ömer’in de anladığı gibi, bedensel ayrılık ve (b) bir tarafın teklifi diğer tarafın da kabulünden oluşan alıcı ile satıcının *icab-kabul* ifadelerinin ağızdan çıkması şeklindeki ayrılık. İbn Ömer’in bizzat kendisi hadisi anlamada otorite olmasa da, bu hadis sağlam(sahih) kabul edilmektedir. Yahya b. Âdem’in hadisi örnek olarak ilk anlamıyla gündeme getirdiğinde de Ebû Hanife’nin onu reddetmesi ve hadisteki *ayrılığı* (yeteferrakâ) ikinci anlamıyla kabul etmiş olması pek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, her ikisi de hadisin sağlamlığını kabul etmektedirler fakat farklı anlamaktadırlar.⁵⁴ Bu noktada bir kimse aynı şekilde Ebû Hanife’nin, hadisi literal anlamıyla yorumlamanın ötesinde ona yeni bir anlam verme yoluna gittiğini söyleyebilir.⁵⁵

4- *Ravinin rivayet ettiği hadis ile amelî terk etmesi* : Böyle bir hadis, bizzat ravisi amel etmediği için, bağlayıcı etkiye sahip değildir.⁵⁶

Ebû Hanife’nin, haber-i vâhid’in sağlam kabul edilmesi için ileri sürdüğü yukarıdaki sert kriter, insanı, Suriye’li muhaddis el-Evzâî, Iraklı alim İbn Ebî Leylâ (148/765) ve Medine’li hukukçuların çoğunluğu gibi O’nun çağdaşları tarafından rivayet edilen (amel edilen) birçok hadisin reddine götürmektedir. Ebû Hanife’nin hukuki kuralları ile Ebû Yusuf tarafından sırasıyla *er-Red Alâ Siyer’il-Evzâî* ve *İhtilâf-ı Ebû Hanife ve İbn Ebî Leylâ* adlı kitaplarında dercedilen Evzâî ve İbn Ebî Leylâ arasındaki farklılıkların yanında, Ebû Hanife ve Medîne’li hukukçular arasındaki hukukî görüş farklılıkları da Şeybânî’nin *Kitâbu’l-Hucce Âlâ Ehl-i Medîne* adlı kitabında toplanmıştır. Ebû Hanife’nin, önde gelen çağdaşları tarafından kısmen de olsa tenkid edilmesi, haber-i vâhid hakkındaki görüş farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bize göre Ebû Hanife’nin bir çok haber-i vâhid’i reddetmesi, Kur’an ve sahih hadis gibi İslam Hukukunun daha kuvvetli delillerine uygunluğa önem vermesinden kaynaklanmıştır. Dikkate değer bir husus da, (örnek) verilen bir konuda *kıyas* ve *haber-i vâhid* birbiriyle çeliştiği zaman, Ebû Hanife’nin kıyas’a mı haber-i vâhid’e mi öncelik verdiği durumudur.

KIYAS KARŞISINDA HABER-İ VÂHİD

Kıyas ve haber-i vâhid arasındaki çelişki konusu da sünnî hukuk alimlerinin çoğu tarafından tartışılmıştır. Bu konudaki farklı görüşler şu şekilde belirtilebilir. Hanbelî Mezhebine mensup hukukçu et-Tûfî (ö:716/1316) *Şerhu Muhtasar’ır-Ravda*’sında ve Şafîî Mezhebi’ne mensup hukukçu Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şirâzî (ö:476/1083) *el-Vusûl İlâ Mesâii’l-Usûl*’ünde “senedi sağlam olan bir haber-i vâhid’in kıyas’a tercih edilmesi gerektiğini”

⁵⁴ es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II/6-7; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, III/135-137.

⁵⁵ Goldziher, *The Zâhirîs*, s.18.

⁵⁶ es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II/6-7; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, III/135-137.

156 / Ebu Hanife'nin Haber-i Vahidi Delil Olarak Kullanması

vurgulamaktadırlar. Onların ileri sürdüğü bu görüş, Muaz b. Cebel tarafından rivayet edilen ve İslam Hukukunun kaynaklarını sırasıyla belirten mezkur hadise dayanmaktadır. Bu hadiste içinde kıyas'ın da yer aldığı icthad, sünnet'in altında zikredilmektedir. Kıyas'a göre hadis'e öncelik verilmesinin diğer sebeplerinden biri de hadis'in sahabe'nin icma'ını ihtiva etmesi ve Peygamber gibi masum (günahsız), saygın birinin sözünü temsil etmesindeki ehemmiyetten kaynaklanmaktadır.⁵⁷ Buna karşılık Malik b. Enes ve taraftarları (Malikîler), kıyas ve haber-i vahid çeliştiği zaman kıyas'ı tercih ederler. Bu sadece kıyas'ın hukuki kaynaklıktaki otoriteliğinden değil, aynı zamanda en azından bir ravisinin yalan söyleme veya hata yapması muhtemel olan hadisin senedindeki ittisal'in şüpheli olmasından da kaynaklanmaktadır.⁵⁸

Yukarıdaki alimlerin aksine, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Pezdevî (ö:482/1089) ve Serahsî gibi Hanefî hukukçuları, haber-i vahid'in kıyasa tercih edilip edilmemesinin ravilerinin hadis rivayeti açısından durumuna da bağlı olduğunu ileri sürerler. Onlara göre raviler iki kategoriye ayrılmaktadır: (1) Sadece *adalet* ve *zapt* yönünden güvenilir (sika) değil aynı zamanda hadiste işaret edilen ana konuyu da anlama kapasitesine sahip (*fakîh*) olan *ma'rûfûn*. (2) Sadece adalet ve zapt açısından durumu bilinen fakat *fikh* yönünden eksik olanlar. Haklarında bilgi bulunmayan (*meçhûlîn*) ravilere gelince, onlar rivayet edebildikleri bir iki hadisten başka hiç bir şekilde tanınmayan ravilerdir. Meçhul ravilerden bir kısmının güvenilirlik dönemleri tartışılabilir iken bazıları güvenilir bazıları da güvenilmezdir.⁵⁹

Hanefî hukukçuları arasında, Ebû Bekr, Ömer b. El-Hattâb, Osman b. Affân ve Ali b. Ebî Talib (Hulefâi Râşidîn) gibi fakîh olmakla tanınan *ma'ruf* ravilerin rivayetlerinin kıyasa tercih edilmeleri konusunda herhangi bir anlaşmazlık yoktur. Bunun için açıkça belirtilen sebepler, daha önce belirtildiği gibi Hanbelî ve Şafîî hukukçuları tarafından da benimsenmektedir.⁶⁰ Bununla beraber Hanefî hukukçuları, *ma'rûfûn* tarafından rivayet edilen hadis hususunda, dindarlıklarına karşın, hukukî problemleri anlamada Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik gibi tanınmış olmamaları gerektiği konusunda müttelik değildirlen. Bir Hanefî hukukçu olan İsa b. Ebân (ö.221/836)'a göre, adalet ve zapt'a ilaveten hadis metinlerini anlamak (*fikh*) da herhangi bir ravinin rivayet ettiği hadisi kıyas'a tercih etmede etkindir. Bu, hadisi *manen* ve *lafzen* (kelimesi kelimesine) rivayet edebilen ravilerin varlığından kaynaklanmaktadır. Böyle davranmasında, ravinin anlayış kapasitesinin payı açıktır. Bunun aksine, Ebu'l-Hasan el-Kerhî (ö:340/952)'ye göre, hadisi anlama kapasitesi, *manen rivayet* güvenilir

⁵⁷ Süleyman b. Abdülkavi et-Tûfî, *Şerhu Muhtasarı'r-Ravda*, thk., Abdullah b. Abdülmüslim et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), II/239-240; Şîrâzî, *el-Vusûl*, II/103-104.

⁵⁸ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/699-700..

⁵⁹ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/338; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/697.

⁶⁰ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/339; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/698-700.

raviler tarafından sunulan alternatif anlamlardan oluştuğu için, hadisin asıl manasına hiçbir şekilde etki etmez.⁶¹ Bu noktada aşağıdaki ifadelerin sahibi olan Pezdevî ve Serahsî'nin, aynı görüşte oldukları anlaşılmaktadır:

*“Eğer haber-i vahid, hadisi anlama kapasitesi(fıkh) az olan ma'rûf ravi tarafından kıyas'ı destekler bir şekilde rivayet ediliyorsa, (delil olarak) kabul edilmelidir. Fakat kıyas'a muhalif ise, hadisi desteklemekten daha makul bir durumun olmaması gibi, bir zarurete binaen kabul edilir”.*⁶²

Haber-i vahid'i kıyas'a tercih etmek, aslında Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî gibi ilk dönem hukukçularının uygulamalarıdır.⁶³ Ebû Hanife'nin bu uygulamasının örnekleri oldukça fazladır. O bazı hukukî kuralları oluşturmada Ebû Hureyre ve Enes b. Malik'in rivayet ettiği haber-i vahid'leri kullanmıştır. Bunlardan biri, oruçlu olduğunu unutarak yiyip içen kişinin orucunun geçerliliği ile ilgili hadistir. Bu noktada birbirine zıt hüküm bildiren kıyas ve haber-ivahid işin içine girmektedir. Kıyas'a göre rükünleri tamamlanmamış bir ibadet geçersiz kabul edilmektedir. Bu durum, oruçlu olduğunu unutarak yiyen bir kimse için de uygulanabilir.⁶⁴ Diğer taraftan Hz.Peygamberin, Ebû Hureyre vasıtasıyla rivayet edilen, şöyle bir hadisi bulunmaktadır: *“Oruçlu olduğunu unutarak yeyip içen her kimse, orucunu tamamlasın. Gerçekte onu yediren ve içiren Allah'tır”.*⁶⁵ Bu hadis Ebû Hanife'yi, unutarak açıkça yarıda kesilen bir orucun geçerli olması gerektiğini kabule götürmüştür.⁶⁶ Bununla ilgili olarak ebû Hanife şöyle demektedir: *“Eğer böyle bir hadis olmasaydı kıyas'ın hükmüne göre karar verirdim”.*⁶⁷ Bu durum, fakih olmayan bir ravi tarafından rivayet edilen bir hadisin, kıyas yoluyla elde edilen hükme aykırı olsa bile, kıyas'a tercih edilebileceğine delil teşkil etmektedir.

Bununla beraber Pezdevî ve Serahsî'ye göre, fakih olmayan ma'ruf ravi tarafından rivayet edilen haber-i vahid'e, sadece hadis tarafından desteklenen mantıklı bir sebep olması durumunda, yani hadis ile uyum içinde olan başka bir kıyas olması durumunda, öncelik verilir.⁶⁸ Fakat akıl sahibi bütün insanlar tarafından kabul edilmeme durumu olarak tanımlanan *insidâdu bâbi'r-re'y* hasıl olduğunda, kıyas yoluyla elde edilen karar tercih

⁶¹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/707.

⁶² es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/340-342; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/702.

⁶³ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/342; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/704, 708.

⁶⁴ Bkz: Ebû Yusuf, *İhtilâfu Ebî Hanîfe*, s.135; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Huce Alâ Ehl-i Medîne*, thk., Mehdi Hasan el-Gaylânî (Haydarabad: Matbaatü'l-Maârifî'ş-Şarkıyye, 1965), I/391.

⁶⁵ Müslim b. Haccâc, *Sahih*, sıyâm (bâbu eklü'n-nâsî ve şürbühû)

⁶⁶ eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Huce Alâ Ehl-i Medîne*, I/393-395. Şeybânî bu hadisin ravileri arasında Ali b. Ebî Tâlib ve Alkame b. Kays gibi sahâbîlerin ismini de zikretmektedir

⁶⁷ eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Huce Alâ Ehl-i Medîne*, I/392; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/708.

⁶⁸ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/702.

158 / Ebu Hanife'nin Haber-i Vahidi Delil Olarak Kullanması

edilir. Bu hususta örnek olarak, Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilen *tasriye* (satılık hayvanın memesindeki sütü sağmamak) hadis verilmektedir. Hz. Peygamber bize şöyle buyurdu: “*Deve ve koyunda tasriye(hayvanın sütü bol imiş gibi gözkmesini sağlamak için sütü sağmazlık etmeyin)*’den sakının. *Tasriye’den sonra böyle bir hayvanı satın alan kimse, hayvanın sütünü sağdıktan sonra alışveriş hakkını iptal etme hakkına sahiptir. İsterse hayvanı alır, isterse önceki sahibine geri verir, sağmış olduğu süte karşılık olarak da bir sa’ (bir ölçek) hurma verir.*⁶⁹ Bu hadis, bir alışveriş muamelesini lağvetme ve alıcı tarafından sağılarak tüketilen süte bedel olarak satıcıya bir sa’ hurma verilmesine izin vermektedir. Pezdevî ve Serahsî’ye göre bu hadis, Kur’an’dan (Bakara 194)⁷⁰ çıkarılan sahih kıyas ile, diğer hadisler ile ve Müslümanların ileri sürdüğü eşitlik ilkesine bağlı olarak bir sa’ hurmanın yetersiz olacağı şeklindeki icma ile çeliştiği için, sağlam değildir.⁷¹ Bu noktada Ebû Hanife ve önde gelen öğrencileri Ebû Yusuf ile Şeybânî farklı bir bakış açısına sahiptirler. Şeybânî, onların hadisi *hıyar* (tercih) problemiyle ilgili uygulamalar kabilinden değerlendirdikleri için yukarıdaki hadisi sahih olarak kabul eder.⁷²

Fatıma bt. Kays, Vâbısa b. Ma’bed, Seleme b. Muhabbık (Muhabbık) ve Ma’kıl b. Sinân gibi az tanınmış sahabîler tarafından rivayet edilen haber-i vahidlerle ilgili olarak Hanefî hukukçuları, bunların, sahih kıyasla çelişmeleri durumunda Hz. Peygamberden muttasıl bir isnad ile gelmeleri şüpheli olacağından, kabul edilmeyecekleri hususunda müttefiktirler. Diğer sahabe ve Tâbiûn tarafından rivayet edilip sahih kıyas ile çelişmediği için reddedilen bol miktarda hadis örnekleri bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak da Fatıma bt. Kays tarafından rivayet edilen (hadisin tamamı “Ebû Hanife’nin haber-i vahid’e karşı tutumu”nun tartışıldığı konuda, geçmişti) ve Peygamber’in, kocası tarafından üç talak ile boşanan bir kadın için nafakayı zikretmediğini belirten, hadis verilmektedir. Fakat Fatıma bt. Kays’ın bu rivayeti, Ömer b. El-Hattab tarafından, Kur’an’dan (Talak 16) elde edilen sahih kıyas ile çeliştiği gerekçesiyle reddedilmiştir. Ömer b. El-Hattab bununla ilgili olarak şöyle demiştir: “*Biz Allah’ın Kitabını ve Peygamber’in sünnetini, doğru mu yalan mı söylediği ve görüp duyduğunu hatırlayıp hatırlamadığı belli olmayan bir kadının sözüne bakarak, terk etmeyiz.*”⁷³

⁶⁹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih*, büyü (bâbu’n-nehî li’-bâ’ an lâ yahfel ale’l-ibîli ve’l-bakarî ve’l-ganemî); Müslim b. Haccâc, *Sahih*, büyü (bâbu hükmi bey’ıl-musarrât); Ebu Davud Süleyman b. Eşas, *Sünen*, büyü (bâbu men işterâ musarrâten fe kerihahâ)

⁷⁰ Ayette “... kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın...” ifadesi yer almaktadır.

⁷¹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, II/704-705.

⁷² Bkz: Ebû Yusuf, *İhtilâfu Ebî Hanîfe*, s.16; el-Havârizmî, *Camîu’l-Mesânîd*, II/25.

⁷³ Bkz: Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, II/706-724; es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I/342-345.

SONUÇ

Elde ettiğimiz delillerin bizi, Ebû Hanife'nin haber-i vahid'e benzeyenler şöyle dursun, haber-i vahid'leri bile çok az dikkate aldığı, şeklinde bir sonuca götürdüğü izlenimi doğru değildir. Gerçek olan şudur ki o, sadece Kur'an'ın ve diğer daha sağlam hadislerin desteklediği haber-i vahid'lerle amel etmiştir. Başka bir deyişle Ebû Hanife'nin birçok haber-i vahid'i reddetmesi, bu hadislerin O'nun sağlam kabul edilebilmelerine esas olarak ileri sürdüğü kritere sahip olmadıkları, gerekçesiyledir. Ebû Hanife, ahlaki değer ile dinî yönü vurgulayan *adalet* sahibi ravi ve entelektüel kapasiteyi vurgulayan *zapt* sahibi ravinin rivayet ettiği bir haber-i vahid'i, kıyas yoluyla ulaşılan karara (hükme) tercih etmiştir. Bir başka önemli nokta ise, hukuki doktrinlerin kaynağı olarak hadislerin sağlamlık yollarının tespiti hakkında, ilk dönem İslam Hukukçuları arasında, hatta aynı mezheb'in hukukçuları arasında bile önemli ayrılıkların var olmasıdır.